

MIHOVIL LUKIĆ¹

Peter Carruthers

*The Opacity of Mind.
An Integrative Theory of Self-Knowledge*

Oxford University Press, Oxford, 2011, 448 str.

Knjiga *The Opacity of Mind* (*Netransparentnost uma*) govori o znanju o vlastitim mentalnim stanjima. Znanje o samome sebi je tema koja se javlja u raznim filozofskim disciplinama, ali ovdje je obrađena samo u kontekstu filozofije uma, tj. problema tuđih umova. Problemom tuđih umova se tvrdi da nemamo dobrih razloga za vjerovanje u mentalna stanja drugih ljudi. Zagovornici simulacijske teorije i teorije teorije već tridesetak godina vode žustru i zanimljivu raspravu o načinu na koji dolazimo do tuđih mentalnih stanja. Gotovo svi sudionici debate slažu se da teorija pripisivanja mentalnih stanja drugima mora ponuditi i model pristupa vlastitim mentalnim stanjima. Teorija pristupa interpretiranjem osjetilnih podataka (*Interpretive sensory access*, ISA), izložena u knjizi, objašnjava na koji način dolazimo do vlastitih osjetilnih iskustava i do vlastitih propozicijskih stavova.

Peter Carruthers je ugledan stručnjak u područjima filozofije uma i kognitivnih znanosti. Poznat je po svojoj teoriji svijesti, tzv. teoriji višeg reda,² te po vrlo uspješnoj obrani teze o masivnoj modularnosti uma.³ Predmet je

¹ Diplomski studij filozofije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu; mihovil.lukic@yahoo.com

² *Higher Order Theory of Consciousness* (HOT), koja tvrdi da svijest čine mentalna stanja višeg reda, npr. vjerovanja o vjerovanjima.

³ Zagovornici ove teze vjeruju da se um sastoji od mnogo kognitivnih modula sa specijaliziranim područjem rada. Niti jedan dio uma nije zadužen za sve vrste problema.

njegova interesa i pitanje pripisivanja mentalnih stanja drugim ljudima, a pobornik je teorije teorije. Profesor je filozofije na Sveučilištu u Marylandu. Predavao je i na Sveučilištu u Sheffieldu gdje je i osnovao Centar za kognitivne znanosti Hang Seng.

Većina autora i danas, unatoč biheviorizmu i psihoanalizi, smatra da je način na koji dolazimo do vlastitih mentalnih stanja bitno različit od načina na koji dolazimo do mentalnih stanja drugih ljudi. Carruthers predstavlja model prema kojem do znanja o vlastitim i do znanja o tuđim mentalnim stanjima dolazimo na potpuno isti način – interpretirajući osjetilne podatke. Sustav teorije uma ima izravan pristup osjetilnim iskustvima, no propozicijskim stavovima takav pristup nema nikad. Do stavova dolazimo interpretirajući osjetilna iskustva, upravo kako to radimo i sa stavovima drugih ljudi. Sustavu teorije uma transparentno su dostupna percepcijska, propriocepcijska i imaginativna stanja, ali i neki dijelovi afektivnih stanja kao što je reprezentacija objekta na koji je afekt usmjeren. Sustav nikada nema izravan pristup vjerovanjima, odlukama, zaključcima ili dvoumljenju, procjenjivanju vlastitih kognitivnih sposobnosti itd. Naglasak knjige je na trenutnim mentalnim stanjima i procesima. Ako nemamo izravan pristup trenutnim mentalnim stanjima, malo je vjerojatno, smatra Carruthers, da su nam pozadinska mentalna stanja dostupna transparentno.

Knjiga nije namijenjena početnicima u filozofiji uma, no Carruthers je svojim jasnim i razumljivim pisanjem čini dostupnom većini zainteresiranih čitatelja. Ostajući konzistentan svome stilu, autor prikazuje velik broj empirijskih istraživanja iz različitih znanstvenih disciplina kao što su: razvojna psihologija, komparativna psihologija, neuroznanost, kognitivna neuroznanost, društvene znanosti i psihijatrija. Čitava je knjiga jedan opsežan argument na najbolje objašnjenje koji uključuje i prikaze velikog broja protivničkih teorija. Raspored kojim se bavi pojedinim istraživanjima i teorijama

ponekad je teško pratiti, ali kao što kaže Aidan McGlynn u svojem prikazu ove knjige, zbog toga su od velike pomoći česti zaključni odlomci i zaključno poglavlje.

U Carruthersovim smo radovima navikli na dobre formalne prikaze argumenata. U ovoj knjizi nema niti jednog, ali to je opravdano karakterom pristupa problemu. Cilj knjige je pokazati da teorije introspekcije nisu plauzibilne, ali ne *s a priori* argumentima kao što je običaj još od Wittgensteina, nego procjenjujući empirijske dokaze. Procjenjivanje i uspoređivanje empirijskih istraživanja nisu toliko pogodni za prikazivanje u formalnom obliku.

Po pitanjima uma i mentalnih stanja, Carruthers je realist. Um vidi kao nešto mnogo više od naših svjesnih stanja, što kognitivne znanosti čini nužnima za njegovo istraživanje. Da bismo razumjeli um, moramo razumjeti procese i mehanizme koji stoje iza svjesnih stanja. Mentalna stanja smatra stvarnim stanjima, ali ne dispozicijama za ponašanje. Mentalna stanja stvaraju dispozicije za ponašanje samo u kombinaciji s drugim mentalnim stanjima. Prema tome, mentalna stanja su konceptualne strukture koje su uzročno povezane s dispozicijama za ponašanja.

Odmah u prvom poglavlju Carruthers stavlja sve karte na stol, i to vrlo uredno i precizno. Teoriju iznosi kao skup četiriju teza koje zajedno tvrde da imamo samo jedan sustav za pristup mentalnim stanjima, kako u prvom, tako i u trećem licu. Taj sustav je usmjeren „prema van“ zato što se razvio za pomoć u društvenim interakcijama naših evolucijskih predaka, čija je socijalna okolina postajala sve kompleksnija. Sustav teorije uma ima pristup samo osjetilnim podacima zbog toga što mu je primarna funkcija bila čitanje tuđih misli. Tek kasnije sustav je okrenut „prema unutra“, na vlastita mentalna stanja. Bojno polje na kojem će se autor ove knjige razračunavati s protivnicima bit će šest empirijski provjerljivih predviđanja njegove teorije. Ljudima je intuitivno vjerovanje da do vlastitih mentalnih stanja dolazimo

izravno. Prema tome, oni koji pretpostavljaju introspekciju mogu se uvijek, ako im ostali argumenti ne uspiju, pozvati na intuitivnost svoje teorije. Carruthers smatra da ta intuicija nije relevantna u teorijskim razmatranjima. Poziva se na slučajeve pacijenata s podijeljenim mozgom, kojima je prerezano žuljevito tijelo (*Corpus Callosum*).⁴ Njihove polutke mozga ne mogu komunicirati, a pacijenti će zbog toga na čudan način objašnjavati svoja ponašanja, i to onako kako bismo očekivali da svoja mentalna stanja interpretiraju. No ipak, osjećaj s kojim izvještavaju o svojim mentalnim stanjima isti je kao i kod zdravih ljudi.

Snažna podrška koju dobiva od nekoliko etabliranih teorija iz kognitivnih znanosti jedna je od jačih strana Carruthersove teorije. Teorija globalnog radnog prostora, Bernarda Baarsa, osmišljena je kao teorija svijesti, pomoću koje se tvrdi da svijest čine isključivo osjetilni podaci koje perceptivni sustavi odašilju nizu konceptualnih sustava. Carruthers postavlja sustav teorije uma kao jedan od tih sustava. Radno pamćenje, koje je druga poveznica s kognitivnim znanostima, služi za zadržavanje i manipuliranje tim globalno odašiljanim podacima.⁵ U ovom se sustavu stvaraju unutarnji govor i ostali oblici imaginacije, što je vrlo bitna sastavnica Carruthersove teorije. Hipotezom o socijalnoj inteligenciji tvrdi se da su ljudski mozak i ljudske kognitivne sposobnosti toliko napredne u odnosu na druge životinje

⁴ Žuljevito tijelo je dio mozga putem kojeg dvije polutke komuniciraju. U jednom istraživanju pacijentu su na lijevoj strani ekrana prikazali naredbu „HODAJ!“. Slika je otišla u desnu polutku mozga, a sustav za jezik (kao i sustav teorije uma) nalazi se u lijevoj. Zbog toga što sustav za jezik nema pristup podacima iz desne polutke, pacijent je na pitanje kamo ide odgovorio: „U kuhinju po Coca-Colu.“

⁵ Specifično, model radnog pamćenja Alana Baddeleyja. Baddeley radno pamćenje dijeli na četiri sastavnice: središnjeg izvršitelja, fonološku petlju, vidno-prostorni blok za skiciranje (VPBS), te epizodički spremnik. Središnji izvršitelj, upravljani pažnjom, zadržava osjetilne podatke i manipulira sadržajem fonološke petlje (npr. unutarnji govor) i VPBS-a (npr. vizualna imaginacija). U epizodičkom spremniku ti sadržaji dolaze u interakciju s epizodama iz dugoročnog pamćenja.

zbog kompleksnih društvenih interakcija u kojima žive. S tom hipotezom, Carruthersove tvrdnje o evoluciji sustava teorije uma idu ruku pod ruku.

Teorije koje su obrađene u ovoj knjizi mnoge su i raznolike te ih je nemoguće sve izložiti u ovom prikazu. One uključuju teorije koje tvrde da vlastitim propozicijskim stavovima imamo izravan (ne-interpretativan) pristup putem osjetilnih stanja, te niz teorija koje izravan pristup nalaze u raznim kognitivnim i neuralnim mehanizmima, no najviše pozornosti posvećeno je teorijama unutarnjeg osjetila. Carruthers u njih ubraja sve teorije koje pretpostavljaju neki mehanizam koji bi bio analogan osjetilnim mehanizmima, ali usmjeren prema vlastitim propozicijskim stavovima, te ih smatra svojim najizravnijim protivnicima. Zbog ovako grubog kriterija podjele neki autori koji su inače na protivničkim stranama, kao npr. Goldman (zastupnik simulacijske teorije) i Nichols i Stich (zastupnici teorije teorije), našli su se u istom košu. Širina znanstvenih disciplina iz kojih Carruthers navodi istraživanja relevantna za temu je zavidna. Interpretacije tih istraživanja uglavnom su uspješne, a posebno su zanimljive interpretacije onih istraživanja koja se tradicionalno smatraju kao dokazi za izravan pristup vlastitim propozicijskim stavovima.

Na kraju knjige Carruthers sažima argument čitave knjige. Ponovno iznosi svih šest predviđanja te procjenjuje jesu li potvrđena empirijskim istraživanjima. Zaključuje da su sva osim jednog dobro potvrđena. No mislim da to i nije baš tako. U najboljem slučaju, neka istraživanja potvrđuju njegovu teoriju, a neka ne potvrđuju nijednu. Svako istraživanje koje je Carruthers interpretirao u svoju korist, interpretirano je jednako plauzibilno i na neki drugi način. Sama činjenica da su moguće razne plauzibilne interpretacije, pokazuje kako navedena istraživanja nisu presudna. Empirijska istraživanja svakako jesu relevantna, no potrebno ih je pažljivije konstruirati da bi ona donijela konačnu odluku.

Drugi zaključak koji autor iznosi u posljednjem poglavlju jest da, zbog toga što ne postoje svjesne odluke, ne postoje ni svjesni subjekti. Da bi netko bio svjesni subjekt, koji snosi moralnu i pravnu odgovornost, obično se smatra da mora biti svjestan svojih odluka. Carruthers smatra kako će se u budućnosti koncepti svjesnog subjekta i odgovornosti morati promijeniti. Ova primjedba temelji se na pretpostavci da su svjesna stanja ili globalno odašiljana, ili da su to stanja više razine, a argument nije dovoljno razrađen.

Visoki kriteriji koje Carruthers postavlja za bilo koju teoriju znanja o vlastitim mentalnim stanjima uključuju evolucijsku, neuralnu i kognitivnu razinu. Teorije moraju objasniti zašto bi sustav koji postavljaju uopće bio razvijen prirodnim odabirom. Moraju ukazati na neuralnu strukturu u kojoj je utemeljen. Moraju i pokazati kako je realiziran na kognitivnoj razini te kako se uklapa u dosad poznatu kognitivnu arhitekturu uma. Njegova teorija dobro odgovara na sve navedene zahtjeve. Uz to, Carruthers je pokazao da intuicija introspekcije koju imamo nema nikakav značaj pri procjenjivanju teorija, što je jedan od najvećih izazova teorijama koje negiraju introspektivni pristup vlastitim mentalnim stanjima. Zaključak da njegova teorija najbolje objašnjava baš sve empirijske dokaze ipak je prehrabar, ali takvi zaključci su razumljivi kada netko izlaže vlastitu teoriju. Knjiga *The Opacity of Mind*, bez obzira na to, automatski je postala dijelom obvezne literature svakome tko se bavi pristupom vlastitim mentalnim stanjima.⁶ Osim toga, čini se da ISA teorija ima utjecaj i na debatu oko čitanja misli u trećem licu, jer većina oblika simulacijske teorije, koji su otkrićem zrcalnih neurona i procesa zrcaljenja dobili veliku prednost nad teorijom teorije, pretpostavlja neki oblik introspektivnog pristupa vlastitim mentalnim stanjima. Ova je knjiga

⁶ Google Znalac broji 71 navod ove knjige, a članak „How we read our own mind: The relationship between mindreading and metacognition“ iz 2009. godine koji ukratko predstavlja ISA teoriju je naveden još 252 puta. (<http://scholar.google.com/citations?user=5K6DxAsAAA&hl=hr>, pristupljeno: 08. ožujka 2014.)

dovoljno poljuljala plauzibilnost vjerovanja u takav pristup da se prednost simulacijske teorije smanjila. Dodatne rasprave i istraživanja nužni su kako bi se riješila debata između simulacijske teorije i teorije teorije.